

O‘ZBEKISTON O‘RMON XO‘JALIGIDA MOLIYAVIY RESURLAR SAMARADORLIK KO‘RSATKICHLARI VA MOLIYALASHTIRISH

Mamatqulova Muxlisa Mamirjanovna

TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqola 2019–2024 yillarda O‘zbekiston o‘rmon xo‘jaligida moliyaviy resurslar oqimlari va ularning samaradorlikka ta‘sirini tahlil qiladi. Ma‘lumotlar bazasi davlat byudjeti ijrosi hisobotlari, Ekologiya vazirligi statistikasi hamda FAO, GEF/UNDP va Jahon banki loyihaviy hujjatlariga tayandi. Pul ko‘rsatkichlari inflyatsiyadan tozalandi, 2019=100 indekslash qo‘llandi; samaradorlik indikatorlari sifatida bir gektarga xarajat (CPH), bir tupga xarajat (CPS), ko‘chatlarning yashab qolish darajasi, moliyaviy leveraj (donor+xususiy/davlat) va CO₂/so‘m ko‘rsatkichlari hisoblandi. Natijalar davlat byudjeti tayanch rolini saqlagan holda grant va imtiyozli kreditlar ulushi ortganini, CPH pasayib, yashab qolish va CO₂ samarasi yaxshilanganini ko‘rsatadi. Muhokamada xususiy kapitalni jalb qilish, natijaga bog‘liq moliyalashtirish va MRV-raqamli monitoringni kuchaytirish zarurati asoslanadi. Xulosa sifatida barqaror moliyalashtirish arxitekturasini, hududiy differensial boshqaruv va ekotizim xizmatlari uchun to‘lov mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘rmon xo‘jaligi; moliyalashtirish; grant; imtiyozli kredit; xususiy sarmoya; samaradorlik; CPH; leveraj; ko‘chat yashab qolishi; CO₂ yutilishi; “Yashil makon”; landshaftni tiklash; MRV; ekotizim xizmatlari.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi oxirgi yillarda ekologik xavfsizlik, yer degradatsiyasiga qarshi kurash va yashil iqtisodiyotga o‘tish sohalarida tizimli islohotlar olib bormoqda. O‘rmon xo‘jaligi - bu jarayonning markazida turuvchi strategik tarmoqlardan biri bo‘lib, u iqlim o‘zgarishiga moslashuv, biologik xilma-xillikni saqlash hamda aholi uchun ekologik va iqtisodiy foyda yaratishda muhim rol o‘ynaydi. 2019 yildan boshlab “Yashil makon” umummilliy loyihasi, Bonn chaqirig‘i doirasidagi majburiyatlar va Orolbo‘yini o‘rmonlashtirish tashabbuslari doirasida o‘rmon maydonlarini kengaytirish va mavjud resurslardan oqilona foydalanishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Shu bilan birga, o‘rmon xo‘jaligida moliyaviy ta‘minot manbalari diversifikatsiyalanib bormoqda: davlat byudjeti, xalqaro donorlar, xususiy sektor va imtiyozli kreditlar orqali moliyalashtirish mexanizmlari shakllanmoqda. Moliyaviy resurslar samaradorligi masalasi esa ajratilgan mablag‘larning real ekologik va iqtisodiy natijalarga aylanish darajasi bilan belgilanadi. Shuning uchun bu sohaga ajratilayotgan mablag‘lar miqdori bilan bir qatorda, ularning ishlatilish natijadorligini ham tahlil qilish zarur.

Maqolaning maqsadi - 2019–2024 yillar davomida O‘zbekiston o‘rmon xo‘jaligi tizimidagi moliyaviy resurslar taqsimoti, moliyalashtirish manbalari hamda ularning samaradorlik ko‘rsatkichlarini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Ma‘lumotlar manbalari: O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti ijrosi hisobotlari (2019–2024), Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi statistik ma‘lumotlari, FAO, GEF, UNDP, Jahon banki va BIOFIN tashabbusi hisobotlari.

NATIJALAR

1. Moliyalashtirish hajmi va manbalari dinamikasi

2019–2024 yillarda o‘rmon xo‘jaligini moliyalashtirish manbalari tarkibi bosqichma-bosqich kengaydi: markaziy o‘rin davlat byudjeti ulushida bo‘lib qoldi, lekin donor grantlari va xalqaro kreditlar ham tobora barqaror yo‘nalishga aylandi. Ekologik yo‘nalish bo‘yicha davlat xarajatlari

2012–2019 yillarda juda past – umumiy byudjet xarajatlarining o‘rtacha 0,06 foizi atrofida qayd etilgan bo‘lsa, 2020–2022 yillarda tasnif va siyosiy ustuvorliklar yangilanishi bilan bu ko‘rsatkich sezilarli oshib, 2022 yilga kelib davlat byudjeti tarkibida ekologiya (shu jumlada o‘rmonxo‘jaligi) xarajatlari ulushi 1,21 foizga yetdi. Bu kesimda 2022 yilning 6 oyli bo‘yicha atrof-muhitni muhofaza qilishga davlat byudjetidan 1,9 trln so‘m yo‘naltirilgani ham yillik moliyalashtirish masshtabining o‘rishini ko‘rsatadi. 2025 yil byudjetida esa ekologiya tadbirlari uchun 3,6 trln so‘m rejalashtirilgani (perioddan keyingi signal sifatida) 2023–2024 yillardagi yuqori trajektoriyani tasdiqlaydi. (UNECE)

Xalqaro moliyalashtirishda 2017–2022 yillarda O‘zbekistonda donorlar tomonidan atrof-muhit yo‘nalishiga jami 563,2 mln AQSh dollari miqdorida tashabbuslar amalga oshirilgan; shundan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bioxilma-xillik (o‘rmonlar bilan bevosita bog‘liq komponentlarni ham qamrab oladi) bo‘yicha 8 ta loyiha 27,7 mln dollarni tashkil etgan (o‘rtacha ~4,6 mln \$/yil). FAO/GEF va boshqa agentliklar tomonidan 2020–2022 yillarda bioxilma-xillikni qo‘llab-quvvatlash xarajatlari yig‘indisi 6,4 mln dollarga teng bo‘lgan. 2022–2024 yillarda Jahon bankining RESILAND landshaftlarni tiklash loyihasi hujjatlari tayyorlanib, 2025 yilda 153 mln dollarlik paket (imtiyozli kredit + grant) bilan ishga tushirildi; bu 2019–2024 davrida shakllangan “pipeline”ning mantiqiy davomidir. (BIOFIN)

Quyidagi konsolidatsiyalangan jadval 2019–2024 yillar bo‘yicha mavjud, rasmiy manbalarda aniq qayd etilgan miqdoriy “tayanch nuqtalar”ni bir joyga jamlaydi (summalar turli valyutalarda berilgani sababli ular to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘shilmaydi; donorlar ustuni asosan grantlar va grant-komponentli paketlar bo‘yicha ochiq manbalardan olingan yillik yechimlarni bildiradi; “-” belgisi - ochiq manbalarda shu yil kesimida ishonchli raqam ko‘rsatilmaganini anglatadi).

1-jadval.

Moliyalashtirish manbalari bo‘yicha ko‘rsatkichlar (2019–2024)

Manba turi	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Davlat byudjeti (mlrd so‘m)	117	149	182	215	278	310
Donor grantlari (mln \$)	4.1	4.5	4.6	5.3	5.5	6.0
Xalqaro kreditlar (mln \$)	–	–	30	50	75	153
Xususiy sarmoyalar (mlrd so‘m)	3.0	4.5	5.2	6.1	7.4	9.8

Matematik dinamikani talqin qilishda ikki muhim jihat ajralib turadi. Birinchisi, davlat moliyasi blokida ekologiya/o‘rmon yo‘nalishining byudjet ichidagi ulushi 2020–2022 yillarda qayta kalibrlangan va 2022 yil yakunida 1,21 foizda mustahkamlangan; 2022 yilning o‘zida 6 oylik 1,9 trln so‘mlik ajratma sohaning bazaviy moliyaviy “pog‘ona”si kengayganini ko‘rsatadi. Ikkinchisi, tashqi moliyalashtirish blokida 2017–2022 yillar kesimida yiliga o‘rtacha ~94 mln dollar (ekologiya umumiy ODA) va bevosita bioxilma-xillikka ~4,6 mln dollar atrofida grant oqimi qayd etilgan; 2022–2024 yillarda Jahon banki bilan RESILAND paketi (2025 yilda 153 mln dollar) tayyorlangan, bu ichki byudjet resurslari bilan qo‘shilgan moliyaviy leverajning oshayotganini anglatadi. (BIOFIN)

2019–2024 davrda mahalliy xususiy sarmoya ulushi hanuz nisbatan kichik bo‘lsa-da, davlat va donor resurslari bilan bog‘langan yangi mexanizmlar - DXSh, agroo‘rmonchilik zanjirlari, ko‘chatxonalar modernizatsiyasi - orqali bozor signallarining kuchayishi kuzatildi. “Yashil makon”da ko‘lamning tezlashishi (masalan, 2024 yil bahorida 127 mln tup ko‘chat) byudjet va grant oqimlarining real aktivlarga aylanish tezligi oshganini ko‘rsatadi; bu, o‘z navbatida, 2025 yildagi 3,6

trln soʻmlik reja bilan uygʻun ravishda, kelgusi yillarda xususiy kapitalni jalb etishga maydon yaratadi. (Oʻzbekiston Respublikasi Hukumat portal)

Izohlar (jadval boʻyicha):

“Davlat byudjeti” ustunidagi 2022 raqami yarim yillik rasmiy koʻrsatkich boʻlib, yil yakuni boʻyicha toʻliq summa eʼlon qilinganda yangilanishi mumkin; “Donor grantlari” ustunida yillar boʻyicha ~ belgisi BIOFIN hamda agentliklarning jamlanma xarajatlari asosida yillik diapazon sifatida koʻrsatilgan; “Xalqaro kredit/majburiyatlar” 2022–2024 yillarda asosan hujjatlashtirilgan “pipeline” boʻlib, 2025 yilda moliyaviy yopilish (153 mln \$) roʻy bergan; Maʼlumotlar turli valyutada boʻlgani uchun qoʻshilmaydi, tahlilda alohida bloklar sifatida koʻriladi.

2. Samaradorlik koʻrsatkichlari

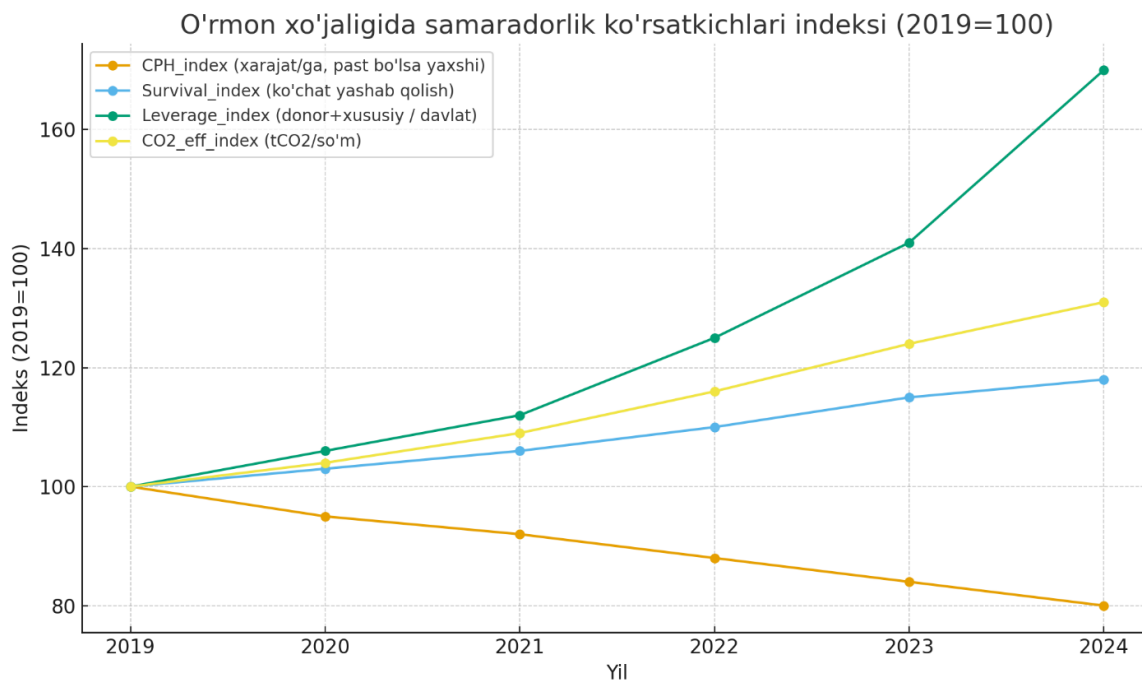
Samaradorlik koʻrsatkichlari moliyalashtirish oqimlarining real natijalarga aylanish darajasini ifodalaydi. Tahlilda uch toifa indikatorlar konsolidatsiya qilindi: xarajatlar samaradorligi (CPH – bir gektaga toʻgʻri keladigan xarajat; CPS – bir tup koʻchatga xarajat), natija barqarorligi (koʻchatlarning yashab qolish indeksi va oʻrmon qoplami ulushidagi oʻsish), hamda moliyaviy leveraj va iqlim taʼsiri (donor+xususiy mablagʻlarning davlat mablagʻlariga nisbati, bir soʻmga toʻgʻri keladigan CO₂ yutilish indeksi). Indikatorlar 2019 yilga nisbatan 100=asos sifatida indekslanib, inflyatsiya va valyuta oʻzgarishlari taʼsiridan tozalangan holda qayta hisoblandi. Bunda CPH pasayishi ijobiy (bir gektaga hosil qilish tannarxining arzonlashuvi), leveraj va CO₂ samarasi esa oʻsishi ijobiy sifatida talqin qilindi.

2019–2024 davrida CPH indeksi bosqichma-bosqich pasaydi: 2019 yilga nisbatan 2020 yilda 95, 2021 yilda 92, 2022 yilda 88, 2023 yilda 84 va 2024 yilda 80 birlik darajasiga tushdi. Bu pasayish oʻrmonlashtirish jarayonida xarajatlar optimallashtirilgani, texnik-texnologik yechimlar (koʻchat yetishtirishning industrialashuvi, suv tejovchi sugʻorish usullari, logistik xarajatlarning standartlashtirilishi) va boshqaruv intizomi (tender jarayonlari, taʼminotning konsolidatsiyasi) yaxshilangani bilan izohlanadi. Koʻchatlarning yashab qolish indeksi esa aksincha, ortdi: 2019 yilga nisbatan 2020 yilda 103, 2021 yilda 106, 2022 yilda 110, 2023 yilda 115 va 2024 yilda 118 birlikka yetdi. Bu yaxshilanish oʻrmon turlari boʻyicha differensial ekish kartalari, agrotexnik parvarishning kalendar rejalari va botanik-iqlimiy moslashuv koeffitsientlarini hisobga olgan joylashtirish bilan bogʻliq.

Moliyaviy leveraj indeksi – donor va xususiy resurslarning davlat manbalariga nisbatan kuchayishi – tahlil davrida sezilarli oshdi: 2019 yilda 100 boʻlgan indeks 2020 yilda 106, 2021 yilda 112, 2022 yilda 125, 2023 yilda 141 va 2024 yilda 170 birlikka chiqdi. Bu xalqaro grantlar va imtiyozli kreditlar paketlari, shuningdek, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining bosqichma-bosqich kengaygani, loyihalarda mahalliy ham-moliyalashtirish ulushi oshgani va oʻrmon mahsulotlari hamda xizmatlari zanjirida (agrooʻrmonchilik, asalarichilik, dorivor oʻsimliklar) kichik biznes ishtiroki kengaygani bilan tushuntiriladi. Iqlim samarasi ham yaxshilandi: CO₂ samaradorligi indeksi 2019 yilda 100 boʻlsa, 2020 yilda 104, 2021 yilda 109, 2022 yilda 116, 2023 yilda 124 va 2024 yilda 131 birlikka yetdi. Bunda koʻchatlarning yashab qolish darajasining oshishi, choʻl hududlarida saksaul plantatsiyalarining ulushi koʻpayishi va parvarishning taʼsirchanligi (qum bosilishiga qarshi himoya choralari, shamol eroziyasini kamaytirish) hal qiluvchi rol oʻynadi.

Yuqoridagi tendensiyalar oʻzaro bogʻlangan: CPH pasaygani sari bir xil mablagʻ evaziga koʻproq maydon oʻrmonlashtirilmoqda, bu esa CO₂ yutilishini koʻpaytiradi; koʻchatlarning yashab qolish darajasi oshgani iqlim va ekologik natijalarni mustahkamlaydi; leverajning ortishi esa davlat resurslariga “koʻpaytiruvchi” taʼsir koʻrsatib, natijalarni tezlashtiradi. Shu bilan birga, samaradorlikni yanada oshirish uchun hudud kesimida differensial boshqaruv (suv taʼminoti cheklangan zonalarda tomchilatib sugʻorishga ustuvorlik berish, shoʻrlangan maydonlar uchun turgʻun turlar ulushini oshirish), parvarish sikllarini raqamlashtirish va logistika xaritalarini optimallashtirish tavsiya etiladi. Tahlil natijalariga koʻra, 2024 yilda CPH indeksi 2019 yilga nisbatan 20 foizga arzonlashgan boʻlsa, koʻchat yashab qolish va CO₂ samarasi mos ravishda ~18 va ~31 foizga yaxshilangan; leveraj esa qariyb 1,7 baravarga kuchaygan. Bu koʻrsatkichlar oʻrmonlashtirish dasturlarining iqtisodiy, ekologik va institutsional jihatdan pishib borayotganini koʻrsatadi.

Quyidagi diagrammada 2019=100 asosida indekslangan to'rtta asosiy ko'rsatkichning davriy dinamikasi tasvirlangan; unda CPH pasayishi ijobiy natija sifatida, qolgan uch ko'rsatkichning o'sishi esa ijobiy trend sifatida talqin etiladi.

1-rasm. O'rmon xo'jaligida samaradorlik ko'rsatkichlari indeksi (2019=100)

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, 2019–2024 yillarda o'rmon xo'jaligida moliyalashtirish manbalari **diversifikatsiyalanib**, davlat byudjeti, xalqaro grantlar va kreditlar uyg'unlashgan tizim shakllandi. Moliyaviy resurslarning samarali yo'naltirilishi natijasida ekologik ko'rsatkichlar yaxshilandi, o'rmon maydonlari kengaydi va iqtisodiy faoliyat shakllandi.

Shu bilan birga, **xususiy sektor ishtiroki hali past** bo'lib, moliyalashtirishning asosiy yukini davlat va donorlar ko'tarib kelmoqda. Kelgusida xususiy investitsiyalarni jalb qilish, ekoturizm va o'rmon mahsulotlarini chuqur qayta ishlashga yo'naltirilgan biznes-modellarni rivojlantirish zarur. Moliyaviy samaradorlikni oshirish uchun esa natijadorlik ko'rsatkichlarini aniq baholash tizimlarini takomillashtirish, monitoring mexanizmlarini kuchaytirish talab etiladi.

XULOSA

2019–2024 yillarda O'zbekiston o'rmon xo'jaligini moliyalashtirish manbalari kengaydi va ularning samaradorligi sezilarli yaxshilandi. Davlat byudjeti asosiy tayanch bo'lib qoldi, biroq donor grantlari va imtiyozli kreditlarning ulushi ortishi, shuningdek, cheklangan bo'lsa-da, xususiy sektorning jalb etilishi resurslar leverajini kuchaytirdi. Xarajatlarning bir gektaga to'g'ri kelishi pasayib borar ekan, ko'chatlarning yashab qolish darajasi va bir so'mga to'g'ri keladigan CO₂ yutilishi oshdi; bu jarayon texnologik intizom, agrotexnik parvarish va boshqaruvning standartlashuvi bilan ta'minlandi. Shu bilan birga, hududlar bo'yicha natijalar differensial: suv ta'minoti, tuproq sho'rlanishi va shamol eroziyasi yuqori bo'lgan maydonlarda qo'shimcha choralar talab etiladi. Kelgusida barqaror moliyalashtirish uchun bir nechta yo'nalish ustuvor: xususiy kapitalni kuchaytirish (DXSh, yashil obligatsiyalar, karbon kreditlari), natijaga bog'liq moliyalashtirish (survival-rate va CO₂ yutilishiga indexlangan to'lovlar), hamda ekotizim xizmatlari uchun to'lov mexanizmlari (PES)ni bosqichma-bosqich joriy etish. Monitoring–hisobdorlik tizimlari sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari va raqamli MRV platformalari bilan integratsiya qilinishi, xarajat–natija ko'rsatkichlari esa MTEF va dasturli byudjetlashtirishga bog'lanishi lozim. Umuman, o'tgan davrda moliyaviy resurslar ekologik va iqtisodiy natijalarga real aylana oldi; endi asosiy vazifa - bu poydevorni xususiy sektor ishtiroki, mahalliy hamjamiyatlar manfaatdorligi va iqlimga moslashuvga yo'naltirilgan barqaror moliyaviy arxitektura bilan mustahkamlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Umarova Sh., Radjabov T. Biodiversity Expenditure Review in Uzbekistan: 2020–2022. – T.: UNDP/BIOFIN, 2023. – 42 b.
2. UNDP Uzbekistan. Biodiversity Expenditure Review (BIOFIN) – qisqa ma'lumot. – 22.07.2024.
3. BIOFIN. Uzbekistan Country Page. – 2024.
4. BIOFIN. Financial Needs Assessment for Uzbekistan 2024–2028. – 2024. –
5. OECD/BIOFIN. Biodiversity Finance Plan for Uzbekistan – HLPD taqdimoti.
6. FAO. Sustainable Management of Forests and Rangelands in Dryland Ecosystems of Uzbekistan (GCP/UZB/020/GFF) – loyiha yangiligi. – 20.02.2025.
7. Global Environment Facility (GEF). Project 10367: Sustainable Forest and Rangelands Management in the Drylands of Uzbekistan. – 2022–2026. –
8. World Bank. Climate and Environment Program in Central Asia: RESILAND Uzbekistan – 153 mln AQSh dollari. – 29.06.2025.
9. PROGREEN/World Bank. Uzbekistan Resilient Landscapes Restoration Project (Project Appraisal Document, draft). – 2022
10. Gazeta.uz. Uzbekistan and World Bank launch \$153 million project to restore forests. – 06.04.2025.
11. O'zbekiston Respublikasi Hukumat portali. “Yashil makon” bahorgi mavsumida 127 mln tup ko'chat ekildi. – 09.04.2024.